
Multinacionalne kompanije i njihov odnos prema nacionalnoj državi

Damir Šargač

Posljednjih godina političko-ekonomska literatura postaje stjecištem i ogledalom napora usmjerenih u pravcu pokušaja promišljanja i postavljanja u određene okvire djelatnosti velikih, nezavisnih kompanija nazvanih multinacionalnim kompanijama (ponegdje i kao transnacionalne, svjetske itd.). Prijepornost leži u pokušaju odgovora na pitanje što su to multinacionalne kompanije. Nije nam namjera na ovom mjestu pokazati mnoštvo određenja koja možemo susresti u literaturi, a koja, po našem sudu, i nisu uvijek (ili često) u stanju zadovoljiti, bilo zato što se zadovoljavaju izvještavanjem o pozitivnim činjenicama koje se pretpostavljaju kao dostatne, bilo zato što svoje utemeljenje (!) nalaze u samim vrijednosnim stavovima autora koji u multinacionalnim kompanijama i njihovu postojanju vide projekciju buduće ekonomske slike svijeta, bilo pak iz posve trećih razloga. Recimo samo ovo: većina određenja predmeta smještena je između dvije ekstremne pozicije. S jedne strane, multinacionalne kompanije pokušavaju se shvatiti kao koherentna pojava iznikla iz corpora visokoindustrijaliziranog društva, čija vremenska pojava pada u drugu polovicu dvadesetog stoljeća, a čije se bitno obilježje predstavlja upravo kao pohod velikih korporacija i njihov prodor u sve pore »svjetskog tržišta«.¹ Predmet takva promišljanja predstavlja ekonomska politika i organizaciono ustrojstvo kompanije, a ostavlja se s onu stranu interesa neposredna društvena realnost iz koje je pojava iznikla. Konzekventno tome, najviše što možemo očekivati kao rezultat takva pristupa jest obilje empirijskih podataka koji sami za sebe i nisu naodmet, ali ne govore ništa (ili tek vrlo malo) o biti pojave. Drugi, po našem sudu također nedostatan pristup, unatoč tome što promatra multinacionalne kompanije u kontekstu društvenog života kapitala, čini to na parcijalan i samo deskriptivan način: vidjevši u multinacionalnim kompanijama veliku količinu ekonomske

¹ Izraz upotrebljavamo samo u nedostatku primjerenijega. O svjetskom tržištu možemo govoriti samo na nivou modela jer jedinstvo tržišta (koje je pretpostavka svjetskog tržišta ne postoji. Opovrgava ga

postojanje regionalnih grupacija (tržišta), primjerice: EZ, Andska grupacija zemalja, tridesetak regionalnih tržišta samo u Africi, SEV itd.

moći koja je s onu stranu dosega državnokapitalističke kontrole (te je, prema tome, anarhičan moment u funkcioniranju »planske« kapitalističke privrede), proglašava ih nosiocem i eksponentom postojećih društveno-ekonomskih zala i proturječnosti (galopirajuća inflacija, stagflacija, rast cijena, nezaposlenost itd.). Takvo je određenje istovremeno najviše što je građanska politekomska misao u stanju pružiti, jer je to krajnji stupanj »kritičke analize, koji istovremeno ne dira postojeće odnose unutar društvene zbilje. Stoviše, ono je bitno apologetsko zato što kao cilj ima pokušaj uklanjanja nesavršenosti funkcioniranja društvene zbilje (a riječ je o suvremenom kapitalističkom sustavu), bez namjere da je shvaća kao bitno nesavršenu i proturječnu i da pretpostavke za njezinu izmjenu učini zbiljskijima. Namjesto toga, ona želi samo bolje i svrsishodnije urediti njezino funkcioniranje.

Na ovom mjestu ne želimo polemizirati s navedenim mogućnostima pristupa. Nije nam namjera niti ponuditi vlastito *određenje* multinacionalnih kompanija, jer bi to nužno vodilo shvaćanju multinacionalnih kompanija kao zasebne i iz sebe rođene tvorevine. Namjera nam je pitati se o karakteru *same zbilje* koja je rodila tu organizacionu formu proizvodnje (i to, dakako, samo jednog njezinog aspekta). Drugim riječima, pitati se o multinacionalnim kompanijama ne znači pitati se o ovom ili onom obliku života pojedine kompanije, ovoj ili onoj njihovoj djelatnosti, već to znači *pitati se o samoj suštini kapitala i njemu povijesno-primjerenog stupnja institucionalizacije*. Po našem sudu, ne treba postavljati pitanje što su to multinacionalne kompanije, već pitanje, ako ne želimo da se iscrpimo u analizama na nivou empirijskoga: *izraz kojeg povijesno dostignutog razvitka kapitala jesu one reprezent?*

Tako postavljeno pitanje unaprijed pretpostavlja multinacionalne kompanije kao osnovne ćelije kapitalističkog načina proizvodnje danas.² Napuštanje »tradicionalnih« (gore spomenutih) pristupa istraživanju multinacionalnih kompanija želi pokazati njihovu ulogu u samom procesu društvene reprodukcije kapitala ali i (ili prije svega) odnos institucija (prije svega političko-pravnih) prema organizacijskim oblicima samog procesa proizvodnje, i to kao odnos države prema multinacionalnim kompanijama (kao specifičnu obliku organizacije kapitala), i obrnuto. To pitanje je to aktualnije što smo uvijek iznova svjedoci nikad utažene gladi za profitom i svagda prisutne sjene jahača Apokalipse, kojima se pokušavaju postavljati demokratske političke ili ekonomske barijere (kao što je, još uvijek maglovit, obris evrokomunizma, osnivanje institucija kao što su UNCTAD, »Grupa 77« i sl.). Mogućnosti transformacije postojećega svakako postaju jasnije ako se pokušaju utvrditi i odrediti dosezi obiju strana i njihovo suodnošenje.

Klasični ideal građanske političke ekonomije, slobodno tržište kapitala na kojem vlada Smithova »nevidljiva ruka koja unapređuje javni interes«, ne predstavlja (i nije predstavljala) povijesnu činjenicu, izuzevši

2
Usporedi: Barah-Sweezy, *Monopolisti kapitalizam*, Stvarnost, Zagreb, 1978, str. 57.

na nivou modela (ako hotimično zaboravimo relativno kratak period funkcioniranja i na nivou imperije, i to otprilike od ukidanja »Žitnih zakona« u Engleskoj pa do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, ali opet uz specifičan monopolistički položaj Engleske u tom razdoblju). Uistinu, država je sve prije nego izvanjski promatrač slobodnih konkurencijskih akcija kapitala. Ona nastoji pokazati da je »... odbor koji upravlja općim poslovima buržoaske klase.«³ U ovom ili onom obliku, direktno ili manje direktno, u nacionalnim okvirima ili šire, počesto čineći koncesije (uvijek funkcionalne sa stajališta kapitala), ali uvijek na djelu. Prije početka analize suvremenih uvjeta treba pokušati pokazati osnovne pravce suodnošenja nacionalne države u funkcioniranja kapitala. U nacionalnim okvirima pozicija države garantira stabilnost funkcioniranja kapitala, i to:

a. uvijek kao političko djelovanje čiji je napor usmjeren na zaštitu od vlastite suprotnosti — radničke klase, bilo u najgrubljoj formi, kao normativne zabrane organiziranih akcija radničke klase, bilo kao stanovite koncesije koje su, međutim, *uvijek funkcionalne sa stajališta kapitala*;

b. kao faktor rentabilnosti kapitalističke proizvodnje, a taj moment postaje posebice aktualan od tridesetih godina ovog stoljeća pa do drugoga svjetskog rata (i neposredno poslije njega) koncentrirajući se u nekoliko osnovnih pravaca:

1. nacionalizacija (u kapitalističkom smislu) ekonomski nerentabilnih kapaciteta;

2. pružanje pomoći nerentabilnim privatnovlasničkim poduzećima, u obliku »nacionalizacije gubitaka« — odnosno donošenja niza mjera i instrumenata ekonomske politike kojima se gubici proizvodne ćelije (ili čitave grane) saniraju na račun potrošačke zajednice;

3. državne garancije maksimaliziranja profita (u SAD, na primjer, funkcionira praktično osiguranje profita petrokemijskoj industriji i industriji šećera zahvaljujući restrikcijama koje je provela, i provodi, država.⁴

Intenzitet intervencija države ovisi o »kriznom« ili o »normalnom« momentu u proizvodnom procesu, ali je očito na djelu. No taj »partnership« nosi u sebi i tendenciju svoga dokidanja. Jedan od osnovnih zakona kapitalističkog načina proizvodnje — zakon koncentracije i centralizacije kapitala — čini se da potire sve one izvršne »usluge« koje država pruža proizvodnom procesu. Paradigma postavljena u naslovu vraća nas na početak stoljeća. Kapitalistička koncentracija i centralizacija rodila je krajem prošlog i početkom ovog stoljeća supermonopole, kao što je bio npr. Standard Oil — grupa Rockefeller, ili U. S. Steel Company. O čemu je riječ, može pokazati slijedeći primjer: 1884. godine Standard Oil rafinirao je oko 90% američke nafte, a transportirao u rafinerije (zahvaljujući tajnom sporazumu s vlasnicima željeznica) gotovo 100%.⁵ Budući se radi o ener-

3 Marx-Engels, *Manifest Komunističke partije*, Naprijed, Zagreb, 1973, str. 26.

4 Usporedi: E. Mandel, *Rasprava o marksističkoj političkoj ekonomiji*, Logos, Sarajevo, tom II, poglavlje 12.

5 Ibidem, str. 16—17.

giji, jednom od krucijalnih artikala koji sudjeluju u društvenoj reprodukciji, država nije mogla ostati u poziciji neutralnog promatrača akcija obitelji Rockefeller. Počeo je spor koji će se odvijati cijelog stoljeća, spor zbog uloge i mjesta države u procesu kapitalističke proizvodnje, odnosno spor zbog političkog momenta u ekonomskoj (i ne samo ekonomskoj) djelatnosti velikih kompanija.

Republikanski senator John Sherman ostavio je iza sebe atribut prvog političara koji je decidirano istupio s namjerom da ograniči centralizaciju ekonomske moći u pravcu monopola, kako zato da rekonstruira postojeće (poticaj je našao upravo u supermonopolističkom položaju Standard Oil-grupe Rockefeller), tako i da postavi prerogative za ograničenje svih budućih centralizacija u tom pravcu (unutar pojedinih proizvodnih grana). John Sherman predložio je 1890. nacrt zakona koji proglašava: »nezakonitim kartele i udruživanja u oblasti prometa i proizvodnje«. ⁶ Iste godine predsjednik Harrison odobrio je Shermanov *Zakon protiv trustova* (Anti Trust Act). S (ipak) promišljenom neodlučnošću, zakon zabranjuje: »Svaki ugovor, kombinaciju... ili konspiriranje u oblasti prometa«, ⁷ koji vode prema »monopoliziranju ili pokušaju monopoliziranja«, ⁸ kako u nacionalnim okvirima, tako i na međudržavnom planu, i proglašava ih nezakonitima. Zakon protiv trustova pokrenuo je široku antitrustovsku kampanju, posve prirodno, na udaru se prvi našao onaj najveći — Rockefellerov Standard Oil. Vrhovni tužilac Moody izjavio je 1906. ne bez stanovite hrabrosti, da će upotrijebiti svaki mogući povod i svaku pravnu klauzulu protiv Standard Oila. Godine 1907. otpočeo je proces protiv Standard Oila u kojem je okružni sud podržao vladu u njezinim nastojanjima, i Standardu je preostalo samo još to da uputi žalbu Vrhovnom sudu, što je i učinio. Nakon razmatranja žalbe, ona je odbijena i 1911. godine Vrhovni sud donosi odluku o neodgodivoj reorganizaciji Standard Oila, koja treba da se provede u roku šest mjeseci. Rezultat raspada imperije bilo je osnivanje društva Standard Oil of New Jersey, danas znanog kao Exxon ili Esso. ⁹ Taj proces, uperen protiv Standard Oila grupe Rockefeller, bio je prvi veći protunapad vlade nacionalne države protiv organiziranja monopola (i jedini koji je iznio na danje svjetlo tako spektakularne rezultate).

Wilsonova administracija nastavila je započeti trend, konkretizirajući maglovite obrise Shermanova zakona: ograničenje cijena, zabrana sklapanja ekskluzivnih ugovora i stjecanje imovine koja može potjecati od marginalnih ekonomskih operacija koje pokazuju trend monopoliziranja, ¹⁰ samo su neki od istaknutijih ciljeva antitrustovske kampanje. Celler-Kefauverov zakon iz vremena drugoga svjetskog rata, koji zabranjuje »fuzije koje mogu dovesti do monopola, ¹¹ jedan je od posljednjih normativnih nastojanja da se ograniči trend na izgled neograničene (uostalom, i ekonomski neren-

6 Antony Sampson, *The Seven Sisters*,
Bantam Books, New York, 1975, str. 32.

7
Ibidem.

8
Ibidem.

9
Ibidem, str. 39.

10
J. K. Galbraith, *The New Industrial State*,
New American Library, Ontario, 1972, str.
186.

11
Ibidem.

tabilne) centralizacije i koncentracije privatnog kapitala. Neovisno o neposrednim rezultatima tih akcija, interesantna je činjenica da su one unekoliko mogle promijeniti institucionalni oblik centralizacije. Izuzeće od spomenutih državnih akcija antimonopolskog karaktera prisutno je danas u djelovanju velikih korporacija proizvođača i distributera nafte, što je posljedica:

- a. izuzetnog značenja nafte kao energetske osnove, što je svoj izraz našlo, između ostaloga, i u »privilegijama« koje uživaju naftne kompanije s obzirom na funkcioniranje privrede u cjelini;
- b. specifičen proizvodne linije: sirovina-proizvod, i uloga transporta.¹²

Drugo je, međutim, pitanje kolika je faktična moć države i njezinih organa da doista bude u poziciji koja joj osigurava kontrolu nad cjelinom procesa društvene reprodukcije kapitala.

The Sovereign State

Posljednjih desetljeća na Zapadu se sve češće postavlja pitanje: Who Controls (tko upravlja)? Pitanje u kojem je koncentrirana sva, ili gotovo sva, problematika oko određenja faktičnog subjekta moći, implicite i odgovor na pitanje o aspektima odnosa političkih institucija, osobito države, i neposredne organizacije kapitala — multinacionalnih kompanija.

Dilema: kongresmeni i vlade nacionalnih država ili upravni odbori velikih korporacija, pokazuju jasno da: »vlade zapadnih zemalja ne mogu više izbjegavati problem kontrole kompanija kao što su to činile nekada«¹³ (dakako, s izuzetkom Shermanova zakona, predsjednika Wilsona i Celler-Kefauverova zakona, koji su samo potvrđuju potrebe institucionalne kontrole funkcioniranja kapitala, i to do one naoko paradoksalne instance, koja je, međutim, ideal, do planske proizvodnje). To više: gotovo je nemoguće preciznije odrediti ulogu koju imaju multinacionalne kompanije, i to kako na planu nacionalne ekonomije, tako i u razmjerima međunarodne razmjene i trgovine, posredovanja robe uopće. Tako, npr., prema International Revenue Service, 141 najveća kompanija u SAD imala je 1963. u svojim rukama 48% korporativne imovine.¹⁴ S druge strane, procjenjuje se da multinacionalne kompanije posreduju otprilike osminu međunarodne razmjene. Taj trend je neprekidno uzlazan, no vrlo je teško baratati posve točnim pokazateljima jer su arhive kompanija vrlo teško dostupne.

Sve više autora danas počinje nazivati multinacionalne kompanije: Sovereign States — nezavisne države, ili »države u državi«. Premda se radi o publicističkoj kovanici (vidi, npr., Anthon Sampson: *The Sovereign State, The secret History of ITT*) bez teorijske relevancije, ona ipak implicira ne-

12
O ulozu transporta u formiranju cijene nafte vidi, npr., *The Economist*, London, 24. 10. 1970, str. 60.

13
A. Sampson, *The Seven ...* str. 380.
14
Bell-Kristol, *Capitalism today*, New American Library, 1971, str. 144.

koliko bitnih karakteristika multinacionalnih kompanija i njihove (relativne) samostalnosti. U tome smislu moguće je odrediti nekoliko točaka.

a. *Veličina aktiviranog kapitala* — godišnji obrt multinacionalnih kompanija veći je nego nekih industrijaliziranih zemalja. Primjerice: godišnji obrt General Motorsa iznosi oko 20 milijardi US dolara (po nekima i do 24 milijarde), što je nešto manja aktiva od godišnjeg bruto-nacionalnog dohotka Švedske ili Nizozemske, a više od bruto-nacionalnog dohotka Švicarske. Kompanije zapošljavaju veliki broj radnika, počesto i više stotina tisuća. Tako, npr., ITT zapošljava više od 400.000 radnika, od toga polovicu u Evropi.

b. *Snažna birokratska organizacija*, koja nije ništa manje razvijena od državoadministrativnog aparata neke srednje razvijene zemlje. Unutar te organizacije gotovo se razvila specifična »nacionalna« pripadnost zaposlenog — kako ga naziva Galbraith — »čovjeka korporacije«, koja može biti doista jednako intenzivna kao i osjećaj pripadnosti nekoj naciji (državi). Pripadnost nekoj korporaciji ističe se s gotovo isto toliko »ponosa« koliko bi se to, u drugim okolnostima, činilo s nacionalnom pripadnošću. Specifičan način vezanja radnika za korporaciju jest i razvijanje tzv. narodnog kapitalizma, odnosno prodaja radnicima stanovite količine dionica kompanije, čime ga još čvršće vežu za njezino funkcioniranje.

c. *Siroka diverzificiranost proizvodnje roba/usluga*. Već i letimična analiza strukture kompanije otkriva posve drugačiji oblik unutrašnje organizacije proizvodnje u odnosu prema »klasičnim« monopolima iz prve polovice ovog stoljeća. Ukupan centralizirani kapital koji je aktiviran u procesu proizvodnje može se, uz visok stupanj apstrakcije, raščlaniti na dva osnovna segmenta. Prvi čini kapital angažiran u *primarnoj aktivnosti*. Pod time razumijevamo osnovnu, matičnu aktivnost kompanije (npr. kod ITT-a to je PTT služba i proizvodnja komunikacijskih aparata, kod General Motorsa proizvodnja cestovnih vozila, kod Gulfa petrokemijska djelatnost, itd.). Uz nju, analiza strukture multinacionalnih kompanija otkriva još čitav niz »sekundarnih aktivnosti«. Tako, npr., interesi ITT-a, osim primarne djelatnosti, uključuju u SAD Hartford Fire Insurance, Sheraton Hotels, Continental Baking, Cannon Electric, Levitt-houses itd. U Evropi, osim velikih telekomunikacijskih afilijacija (u SR Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj, Velikoj Britaniji, Belgiji, Italiji, Norveškoj), interesi ITT-a uključuju: osiguranje, industriju prehrambenih proizvoda, pumpe, rasvjetu, teleprintere, kozmetiku.¹⁵ Ili, na primjer, grupacija Gulf Oil, osim primarne petrokemijske djelatnosti, uključuje: izgradnju stanova, industrijsku opremu, poljoprivredne proizvode itd.

O tome koliki je utjecaj sekundarnih aktivnosti na cjelokupno funkcioniranje kompanije može poslužiti kao primjer odnos broja zaposlenih u primarnoj i sekundarnim aktivnostima kod ITT-a. Od približno 400.000 zaposlenih samo njih 110.000 sudjeluju u procesima unutar primarne aktivnosti, dakle samo nešto više od četvrtine svih zaposlenih.¹⁶ Postoji, prema

15
A. Sampson, *The Sovereign State*, Coronet Books, London, 1977. str. 13.

16
Ibidem.

tome, bitna razlika u obliku koncentracije i centralizacije kapitala u odnosu prema početku stoljeća i ondašnjim oblicima. Uz zajedničku oznaku, da su oboje oblici koji su dosegli izuzetno visok stupanj centralizacije kapitala kao *vrijednosti* (jer je u vlasništvu vrlo ograničenog segmenta društva, a i taj segment neprekidno postaje sve manji), otkriva se i bitna razlika u kojoj je vidljiva specifičnost organiziranja i nastupanja multinacionalnih kompanija: to je široka diverzificiranost proizvodnih/uslužnih djelatnosti u kojima se aktivira kapital u granicama korporacije.

d. Upućivanje na vlastite izvore financiranja. Multinacionalne kompanije nastoje ostvariti takvu poslovnu politiku koja im omogućava maksimalnu financijsku samostalnost. Oslonac je takve politike neraspoređena akumulacija koja funkcionira kao osnovno investicijsko sredstvo. Utjecaj dioničarskih društava, banaka i ostalih novčarskih institucija smanjen je na minimum (za razliku od velike financijske ovisnosti kompanija u vrijeme njihova razvitka). (Radi boljeg upoznavanja tog nadasve složenog razdoblja funkcioniranja kapitala uputno je pogledati: R. Hilferding, *Financijski kapital*.) Zahvaljujući stanovitom monopolskom položaju proizvoda ili usluga primarne aktivnosti (točnije, oligopolskom), pojačanje investicione aktivnosti, a uz samostalno financiranje, omogućava se povećanjem cijena robe, čime je stvoren stanoviti »manevarski prostor« (u čemu Levanson i vidi jedan od ključnih uzroka velike inflacijske stope na Zapadu danas).

Analogije sa sustavom društvene reprodukcije (u ovim osnovnim točkama) dopušta nam da, za potrebe ove analize, multinacionalnu kompaniju shvatimo kao funkcioniranje čitavog kapitalističkog sustava »u malome«. Ako je moguće pokazati to, s obzirom na način formiranja profitne stope, kao osnovne komponente funkcioniranja kapitalističke proizvodnje, tada jedva da će biti pretjerano reći da su multinacionalne kompanije doista *Sovereign States*. Time ćemo pokušati dati odgovor na pitanje da li je ekonomski život kompanije moguć kao relativno neovisan. Kako se, dakle, formira profitna stopa unutar korporacije? Kao što je pokazano u pasusu o diverzificiranosti proizvodnje unutar granica korporacije, profitna stopa bit će moguća samo kao stanovita prosječna profitna stopa, a kako se ona formira u granicama korporacije, koju smo pretpostavili kao cijeli sistem u malome, možemo je pratiti kao svojevrsnu *opću profitnu stopu* (sa stajališta kompanije). Premda je kapital aktiviran u primarnoj djelatnosti kvantitativno najveći (s obzirom na druge grane proizvodnje unutar kompanije), i aktivira relativno najveću količinu rada, on više nije jedini i odlučujući. Ako bismo tvrdili suprotno, to bi bilo otprilike isto kao i tvrditi da opća profitna stopa u kapitalističkom društvu ovisi o, npr., procesima i odnosima unutar industrije automobila (ili bilo koje druge). Jednim dijelom jest tako, ali nikako i odlučujućim. Takvo relativno samostalno formiranje vlastite opće profitne stope kompanije još jasnije ističe zatvorenost njezine strukture u odnosu na opći trend (ili onoliko zatvorenost i samostalnost kolika je i samostalnost nacionalne države uključene u svjetsku podjelu rada).

Poremeti li se proizvodni proces unutar petrokemijske djelatnosti zbog ekonomskih (ili danas aktualnih političkih) razloga, Gulf Oil može bez ikakvih poteškoća, administrativnom aktivnošću unutar svojih granica, izvršiti »preseljenje«, odljev kapitala u neku drugu aktivnost, koja sa stajališta efikasnosti realizacije pruža najpovoljnije uvjete za maksimalizaciju profita. To može biti, primjerice, prehrambena industrija. U slučaju poremećaja njezinog funkcioniranja, može se izvršiti bilo »vraćanje« kapitala u granu iz koje je potekao (ako je sada u njoj moguće realizirati maksimalni profit, ili barem ako pruža veće izgleda za to od prehrambene industrije sada), ili kapital može nastaviti svoj kružni put unutar kompanije, npr. u stambenu izgradnju. Prema tome, relativni krizni poremećaji unutar pojedinih grana proizvodnje ne ostavljaju izrazito duboke brazgotine na poslovanje multinacionalnih kompanija. Administrativno-planske intervencije u području sekundarnih aktivnosti u slučaju poremećaja (pada) profitne stope unutar »primarne aktivnosti« vrše odljev (seljenje kapitala u područja sekundarnih aktivnosti (u obliku pojačane investicijske djelatnosti u nekoj od njih). To odvijanje unutar granica kompanije dopušta da se govori o organiziranju *vlastite opće profitne stope*, čija je posljedica relativna neutralnost s obzirom na formiranje opće profitne stope unutar cjelokupnog sustava društvene reprodukcije kapitala.

Ne smatramo, stoga, da je pretjerano reći: »Zemlje Zapada našle su se zbunjene, suočene ne s kompanijama, već s nacionalnim državama.«¹⁷

I iz ovog primjera koji smo dali vidljivo je da su multinacionalne kompanije nešto više od pukog razlikovanja u stupnju koncentracije i centralizacije kapitala u odnosu na proteklo vrijeme i njegove oblike organiziranja kapitala. Kao što je *laissez fair* još samo sporadičan, jedva vidljiv i prisutan raritet prošlosti samo u ponekoga građanskoga politekonomista liberala, tako i »službeni«, državni kapitalizam tone u mrak prošloga. Multinacionalne kompanije postaju empirijska svakodnevica, koju teorijska misao tek treba da propita, svakodnevica koju su Baran i Sweezy označili kao monopolski kapital. Svakodnevica koja je postala samo vanjskim izrazom novoga povijesnog oblika u razvoju kapitala. Njihova veličina, organizaciono ustrojstvo, relativna samostalnost, s trendom većeg osamostaljivanja, pokazuju *kapital kao takav*. Ničim sputan, pa ni svojim dojučerašnjim partnerom — nacionalnom državom — on funkcionira nesmetano kao »čisti kapital«, kao »vrijednost koja proizvodi višak vrijednosti« (Marx), neovisno o političkim granicama, neovisno i o bilo čijim parcijalnim interesima, osim o svojim vlastitim (a o zajedničkom interesu pogotovo). Ustrojstvo političke države zemlje-matice kapitala¹⁸ samo je još

17
A. Sampson, *The Seven Sisters* ...

18
Premda je aktivirani kapital u osnovi nacionalan (all samo u smislu »nacionalne pripadnosti« — nikako i nacionalnog vlasništva), i tako shvaćenu »nacionalnost« teško je odrediti zbog mogućnosti »višenacionalnosti« samog ulagačkog

sredstvo za unapređivanje (ekspanzivnih) interesa kompanije. Prodor multinacionalnih kompanija u sve pore svjetskog tržišta svjedoči o kapitalu kao svjetskom procesu ne samo u njegovu modelskom obliku već i o sveobuhvatnosti jednog povijesnog momenta iz kojega nitko nije izuzet, a zemaljska kugla (i ne samo ona!) pretvarana uvijek nanovo u poligon ozbiljenja njihova interesa, u kojem upravo svačija prisutnost u tom procesu nagoni svakoga (ili barem većinu) da protiv njega nešto doista i kaže.

kapitala: npr. Unilever (britansko-nizozemski), Royal Dutch Shell, American Tobacco ltd.